

Kustaa II Aadolf valtiota rakentamassa

■ KASPER KEPSU

Mirkka Lappalainen, *Pohjolan leijona. Kustaa II Aadolf ja Suomi 1611–1632*. Siltala 2014.

Mirkka Lappalainen jatkaa 1600-luvun Suomen tarkasteluaan uudella teoksellaan, joka on jo niittänyt runsaasti kunniaa. Suurin kunnianosoitus on ollut Lappalaiselle myönnetty Tieto-Finlandia-palkinto. Kirjassaan Lappalainen pohtii Kustaa II Aadolfin osuutta siihen, miten Suomesta tuli keskitetyn Ruotsin suurvallan osa. Kirjoittajan kiinnostuksen kohteena on myös valtionmuodostusprosessi Ruotsin valtakunnassa yleensä. Pohjimmiltaan kyse on siis hyvin klassisesta kysymyksestä: miten Ruotsista tuli suurvalta? Kysymyksen mielenkiintoa lisää kuitenkin se, että se yhdistyy Kustaa II Aadolfiin ja hänen maineeseensa. ”Pohjolan leijonana” tunnettu Kustaa II Aadolf on myyttinen sankarikuningas, jonka nimeen lisättiin kuoleman jälkeen arvoniimi ”den store”. Lappalaisen mukaan hän on Ruotsin kuninkaista ”legendarisin”. Tämän myytin arviointi on myös kirjan keskeinen teema.

Kustaa II Aadolfin valtaannousu vuonna 1611 ajoittuu Lappalaisen mukaan aikakauteen jolloin ”Ruotsin valtakunnan tulevaisuus oli vaakalaudalla” (s. 294). Nuijasodan varjo leijui yhä valtakunnan yllä, eikä Suomi ollut kunnolla keskusvallan hallinnassa. Lisäk-

si Ruotsi oli sodassa Tanskan, Venäjän ja Puolan kanssa. Useasti ajatellaan että Ruotsin arkkiviholliset olivat Tanska ja Venäjä, mutta tässä vaiheessa päävastustaja oli Puola. Tämä johtui ennen kaikkea dynastisista seikoista. Kustaa II Aadolfin isä Kaarle IX (Kaarleherttua) oli syrjäyttänyt veljenpoikansa Sigismundin vallasta sisällissodassa 1590-luvun lopulla. Katolinen Sigismund oli jo Puolan kuningas, mutta hän piti yhä itseään myös Ruotsin kuninkaana. Ruotsalaiset pelkäsivätkin lähes hysteerisesti puolalaisten hyökkäystä ja sitä, että Sigismund kaappaisi vallan. Tässä sekavassa ja epävakaassa tilanteessa 17-vuotias Kustaa II Aadolf nousi valtaistuimelle.

Kirjassaan *Susimessu* (2009) Lappalainen käsitteli jo perusteellisesti Ruotsin suhdetta Puolaan sekä tähän liittyneitä aikakauden uskonnollisia jännitteitä. Lappalainen toteaa, että Puolan ja eritoten Sigismundin pelko ohjasi Ruotsin sisä- ja ulkopoliittikkaa aina Sigismundin kuolemaan saakka vuonna 1632. Ruotsi sekaantui 1610-luvulla Venäjän sekasortoiseen dynastiseen kamppailuun juuri tästä syystä. Olisi ollut Ruotsin kannalta katastrofi mikäli Puolan ehdokas olisi päätyntä tsaariksi. Sigismundin mahdollisuudet saada takaisin Ruotsin kruunu olisivat parantuneet huomattavasti. Lisäksi oli tärkeää, että Suomi saataisiin kruunun hallintaan. Ruotsalaiset pelkäsivät, että puolalaiset hyökkäisivät Inkerinmaan ja Karjalan kannaksen

kautta Suomeen, jossa aateliset olivat aiemmin tukeneet Sigismundia.

Lappalaisen esille nostaman Puolan pelon kautta moni historian vaikeaselkoinen vaihe muuttuu ymmärrettäväksi. Nykypäivän perspektiivistä ei ole esimerkiksi kovin helppo ymmärtää, miksi Kustaa II Aadolfia ja myöhemmin hänen nuorempaa veljeään Kaarle Philipiä yritettiin saada Venäjän valtaistuimelle. On suuri ansio, että Lappalainen on tuonut teoksissaan esille Ruotsin ja Puolan välisen kimurantin suhteen sekä käsitellyt myös Venäjän-poliittikkaa 1500- ja 1600-luvun vaihteessa. Nämä vaiheet ovat jääneet muiden tapahtumien varjoon myös ruotsalaisessa historiankirjoituksessa. Kustaa II Aadolfin hallintoaikaa tutkittaessa ei ole yleensä painotettu 1610-luvun tapahtumia.

Puolan pelon merkitys on yksi Lappalaisen pääteeseistä, siksi se tulee kirjassa esiin useasti. Näin Lappalainen ottaa epäsuorasti kantaa kauan jatkuneeseen keskusteluun Ruotsin hyökkäävästä ulkopoliittikasta. Hyökkäysintoa on vuosien varrella selitetty monesta eri näkökulmasta. Historioitsijat ovat vedonneet niin turvallisuuspolitiikkaan, aateliston sodista saamaan hyötyyn, kaupallisiin syihin kuin aikakauden kunniakäsitykseenkin.¹ Lappalainen korostaa Puolan pelkoa koskevalla teesil-

1 Keskustelusta tarkemmin, ks. Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721*, Norstedts, 2015, s. 141–148.

lään oikeastaan perinteistä turvallisuuspoliittista näkökantaa. Kaarle IX ja Kustaa II Aadolf avustajineen kokivat, että kruunu oli uhattu ja valitsivat strategian, jossa hyökkäys on paras puolustus. Lappalainen korostaa myös uskonnollisia syitä. Lappalaisen näkemyksiä on mielenkiintoista verrata Nils Erik Villstrandin pohdintoihin. Villstrand käsitteli teemaa perusteellisesti *Sveriges historia* -suurteoksessaan (2011). Villstrandin näkemyksen mukaan valtakunnan laajenemisen takana ei ollut mitään suurta suunnitelmaa, vaan lähinnä sattumat ja yksittäiset nopeat päätökset kriittisissä tilanteissa. Näin ollen Ruotsin suurvalta syntyi ikään kuin vahingossa. Lappalainen kyllä huomauttaa, että monet päätökset olivat ratkaisuja päivänpolttaviin ongelmiin, mutta silti teoksesta jää vaikutelma, että suurvallan rakentaminen oli suhteellisen määrätietoista, varsinkin mitä tulee Kustaa II Aadolfin ja hänen aisaparinsa Axel Oxenstiernan toimintaan. Selkeä kannanotto keskusteluun olisi ollut tervetullut.

Kustaa II Aadolfin ja hänen lähimpien avustajiensa määrätietoisuus nousee esiin myös, kun Lappalainen kuvaa hallinnon kehitystä. Kirjan tärkeimpiä teemoja on kysymys siitä, miten Suomesta tuli keskitetyn suurvalta-Ruotsin osa. Kuten Lappalainen toteaa, Ruotsin hallintokoneisto kehittyi selvästi varsinkin 1620-luvulla. Kustaa II Aadolfin aikana Suomeen ”istutettiin hyvin toimivan pohjoismaisen valtion perusteet” (s. 296). Oikeuslaitosta kehitettiin ja kaupunkeja perustettiin vilkastuttamaan kaupankäyntiä. Lappalaisen kanssa on helppo olla samaa mieltä siitä, että 1620-luku oli tärkeä murrosvaihe Suomen histo-

riassa. Toki kuvaus on tässä kohdassa hieman yksioikoinen. Kustaa Vaasan luomalle hallintokoneistolle Lappalainen ei anna paljoakaan arvoa, vaikka se toimi perustana Kustaa Aadolfin ja Axel Oxenstiernan toimeenpanemalle kehitykselle.

Lappalainen ei myöskään juuri noteeraa Kustaa II Aadolfin aikana toimeenpantua laajamittaista veronvuokrausta. 1620-luvun puolivälissä suuri osa valtakunnan veronkannosta oli nimittäin vuokrattu eli nykytermein yksityistetty. Vuokraus ulotettiin myös tulleihin ja teollisuuslaitoksiin. Veronvuokraus oli yleistä 1600-luvun Euroopassa, mutta Ruotsin kohdalla erikoista oli se, että vuokraukseen ryhdyttiin vaikka veronkantoa varten oli jo rakennettu laaja organisaatio. 1620-luvun lopulla järjestelmän haitat ja epäkohdat alkoivat näkyä jo niin vakavina, että vuokrauksesta hiljalleen luovuttiin Kustaa II Aadolfin kuoleman jälkeen. Veronvuokrausta olisi voinut käsitellä teoksessa laajemmin, koska Kustaa II Aadolf oli Mats Hallenbergin tutkimuksen mukaan liikkeellepaneva voima veronvuokrausjärjestelmään siirtymisessä.²

Veronvuokrauksen lyhyt käsittely lienee osittain selitettävissä Lappalaisen kirjoitustyyllillä, johon kuuluu oleellisesti pelkistäminen,

2 Mats Hallenberg, *Statsmakt till salu. Arrendesystemet och privatiseringen av skatteuppbörden i det svenska riket 1618–1635*, Nordic Academic Press, Lund, 2008, s. 70–79 ja paikoittain; *Veronvuokrauksesta Kustaa II Aadolfin aikana*, ks. myös K.R. Melander, *Vuokraukset ynnä talojen lyhennykset Suomessa, Käkisalmen läänissä ja Inkerissä vv. 1617–1634*, Historiallinen Arkisto XVI, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1900.

kärjistäminen ja vastakkainasettelu. Veronvuokrauksen laajuuden korostaminen ei varmastikaan olisi sopinut kuvaukseen Kustaa II Aadolfista määrätietoisena hallinnon uudistajana ja valtiollisen kontrollin vakiinnuttajana. Lappalainen toteaa, että Kustaa II Aadolfin hallituskausi sijoittuu vanhan ja uuden maailman rajalle. Kustaan valtakauden jälkeen Suomi oli ”siirtymässä kokonaan toiseen aikakauden ja jättänyt lopullisesti taakseen keskiajan varjot” (s. 293). On kuitenkin korostettava, että Lappalaisen tyyli pääsääntöisesti toimii hyvin ja tekee kirjan lukemisesta viihdyttävää, varsinkin kun kieli on sujuvaa ja nokkelaa.

Kirjan rakenne on pääasiassa kronologinen. Luvuissa käsitellään Kustaa II Aadolfin lisäksi monipuolisesti 1600-luvun historiaa, esimerkiksi kaupapolitiikkaa ja kaupunkeja, kirkon vahvaa roolia suurvallan luomisessa sekä arkea Suomessa. Vuosisadan alun oloja kuvataan melko synkin sanakääntein. Ilmasto oli kylmää, elämä väkivaltaista, talonpojat elivät kurjuudessa, papit olivat karkeit ja huonosti koulutettuja, aateliset raakoja ja voudit häikäilemättömiä omaneduntavoittelijoita. Eriytyisen mielenkiintoisia ovat luvut jotka käsittelevät Arvid Tönnesonia ja Johannes Messeniusta. Vanhaan suomalaiseen rälssisukuun kuullut Arvid Tönneson (Wildeman) toimi Viipurin käskynhaltijana ja oli Kustaa Aadolfin tärkein palvelija Suomessa. Luvussa kuvataan aatelin ja kuninkaan ristiriitaista suhdetta. Aikana, jolloin hallintokoneisto oli vielä alkeellinen, olivat paikalliset luottomiehet hallitsijalle välttämättömiä vallankäytön välineitä. Toisaalta paikallisten eliittien sukuper-

kostot olivat hallitsijalle vaarallisia eikä hallitsija pystynyt täysin kontrolloimaan aatelia.

Suomen aatelin asema 1500- ja 1600-luvun vaihteessa oli muutenkin mielenkiintoinen. Suomalainen aateli oli vielä erillinen kokonaisuus, puristuksessa Kaarle-herttuan ja Sigismundin valtakamppailun välissä. Kustaa II Aadolfin aikana aatelin ja kuninkaan suhde muuttui valtakunnan keskittämisen myötä. Aateliston paikalliset identiteetit heikkenivät ja side kuninkaaseen vahvistui. Aatelin ja kuninkaan liiton myötä Kustaa II Aadolf sai aatelin tuen, kun taas aateli sai erilaisia etuja, muun muassa yksinoikeuden tärkeimpiin virkoihin. Lappalainen kuvaa kehityskulkua varmoin ottein, aihepiiri on tuttu jo hänen väitöskirjastaan *Suku, valta, suurvalta. Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa* (2005).

Historioitsija Johannes Messeniusuksen tapauksen kautta Lappalainen kuvaa konkreettisesti, miten epäluulo puolalaisia vastaan ilmeni Ruotsissa. Oppinut Messenius oli opiskellut jesuiittaseminaarissa, mutta joutui taustansa ja luonteensa johdosta epäluulon alaiseksi. Hänet tuomittiin lopulta vankeuteen Kajaanin linnaan, jossa hän jatkoi työtään. Myöhemmin Johannes Messeniusuksen poika Arnold Johan tuomittiin myös maanpetturuudesta. Lappalaisen mukaan Puolan ja Sigismundin pelko, paavin ja katolisen kirkon paholaisuus sekä erityisesti vastenmielisyys jesuiittoja kohtaan kuuluivat Kustaa II Aadolfin mielessä samaan ongelmavyöhytyihin. Tätäkin kautta Ruotsin osallistuminen kolmikymmenvuotiseen sotaan saa osaselityksensä. Lappalaisen mukaan uskonnollisia motiiveja ei voi sivuut-

taa, vaikka niitä on tutkimuksessa välillä vähätelty. Sota oli alun perin uskonsota, vaikka sekavat liittolaisuudet peittävät sen osittain. Lappalainen kirjoittaa että ”Kustaa Aadolfille kyse oli aina protestanttien ja katolisten kamppailusta, valon ja pimeyden taistelusta” (s. 276). Kun Puolan ja Sigismundin uhka 1620-luvun lopulla hälveni, löytyi paavillinen vihollinen Saksasta. Lappalainen avaa kiitettävällä tavalla 1600-luvun maailmaa, joka on nykypäivän näkökulmasta vaikeasti ymmärrettävää. Tuoloin Jumala oli läsnä kaikessa eikä uskontoa ja politiikkaa voinut erottaa toisistaan.

Pohjola Leijona avaa hyvin aikakauden ajatusmaailmaa ja Kustaa II Aadolfin merkitys Suomen ja Ruotsin historialle tulee selvästi esille. Lappalainen piirtää mielenkiintoisen kokonaiskuvan 1600-luvun alun vaiheista ja tapahtumista. Teoksessa esiintyvät sivuhenkilöt ovat kiinnostavia, vaikka heidän kuvaamisensa jättää väillä itse päähenkilön hieman liiaksi taustalle. Lappalainen käyttää sujuvasti lähteitä ja tutkimuskirjallisuutta, vaikka hänen aineistonsa ei ole mitenkään poikkeuksellisen laaja. Ajoittain mutkia vedellään turhan suoriksi ja problematisointia olisi kaivattu hieman enemmän, mutta kokonaisuudessaan kyseessä on ansiokas ja hyvin kirjoitettu teos.

Kirjoittaja on filosofian tohtori ja post doc -tutkija Helsingin yliopistossa.